

**ТЕХНООПТИМІЗМ ТА ТЕХНОПЕСИМІЗМ У НАУКОВІЙ  
ФАНТАСТИЦІ**

*У статті запропоновано виділити два русла рецепції техніки та знання в науково-фантастичній літературі. Це технооптимістичний та технопесимістичний напрямки осмислення їхнього впливу на людство, які знайшли відображення в численних образах, темах і мотивах. Гіпотеза проілюстрована на творах XIX – початку XX століть, зокрема на романах М. Шеллі, Ж. Верна, Г. Уеллса та інших.*

**Ключові слова:** фантастика, наукова фантастика, техніка, технооптимізм, технопесимізм.

Фантастична література заглиблена у пошуки відповідей на питання, що пов'язані з буттям як окремої людини, так і всієї цивілізації. Починаючи з XIX століття, наука та техніка як ніколи глибоко втручається у людське життя та довколишню природу. У зв'язку з цим у науковій фантастиці актуалізувалось осмислення проблеми майбутнього, що призвело до виникнення цілого ряду тем, образів та мотивів. Палітра варіантів зображення майбутнього надзвичайно різноманітна, від перетворення людей на вмираючу расу, або й повного знищення, – і до картин суцільного процвітання.

Техніка стала тим чинником, що не лише втручається у соціальні та природні процеси, але й змінює природу самої людини. Філософ Григорій Тульчинський, описуючи цей процес, зазначає: «Людина – це не завжди добре і не завжди самоцінно. Сучасна хапатика, тілесні практики в науці, медицині, мистецтві, гра з тілом у звичному досвіді відкривають неістотність антропоморфності, людськості. Можна сказати, що сучасна культура розлюднює – і слава Богу! Причому в буквальному сенсі. Це разлюднення відкриває шлях постлюдськості, дає змогу за трьома соснами побачити ліс і шлях у ньому». [9, с. 255-257] Змінюється не тільки природне оточення, але формується та розвивається техносфера – «друга природа», внаслідок чого перетворюється світ самої людини. Така складна ситуація з усвідомленням людиною самої себе та майбутнього відобразилась у численних науково-фантастичних творах, втім, досі бракує системних досліджень цього явища, чим обумовлена **актуальність** нашої роботи.

**Об'єктом** статті є науково-фантастична література XIX – початку XX століття. **Предметом** – антропологічний аспект тематики, мотивів і образів сучасної наукової фантастики у контексті взаємовідносин людини та техніки.

**Фантастика** – це різновид художньої літератури, в якому авторська вигадка може поширюватися від зображення дивних, незвичайних, неправдоподібних явищ аж до створення особливого – вигаданого, нереального, «чудесного світу». За Радянського Союзу загальноприйнятою вважалась думка, що фантастика – це особливий художній метод (Р. Нудельман, Є. Тамарченко), але поступово вона перестала бути панівною. У вітчизняному літературознавстві існують погляди на фантастику як різновид літератури (В. Муравйов), жанр (Т. Бовсунівська, Т. Катишева), жанр мистецтва (К. Мзареулов), мета-жанр (О. Стужук), літературну стратегію (Т. Чернишова), галузь художньої творчості (О. Осипов), трансісторичну категорію естетики (К. Фурумкін), форму художнього моделювання «вторинного світу» (А. Ройфе), явище, у своїй структурній первинності співставне з поезією як найбільш елементарною формою художнього мовлення (Ю. Лотман).

Витоки фантастики сягають народнопоетичної свідомості, знаходимо її у стародавньому епосі, чарівних казках, легендах. В епоху еллінізму фантастика постає як свідомий літературний прийом. Знаходимо її в утопії, численних творах жанру фантастичної подорожі. Згодом фантастика вільно функціонує у межах різних художніх напрямків і стилів, вона еволюціонує та оновлюється, створюючи і адаптуючи нові образи, ідеї та мотиви.

Наукова фантастика формується в епоху становлення сучасної науки (XVII–\$VІІІ ст.), її елементи трапляються у Ф. Бекона, Дж. Свіфта, Вольтера. У самостійний різновид літератури наукова фантастика виділяється в ХІХ ст. [15] З самого свого зародження вона тісно пов'язана з найновішими інтенціями у науці та техніці. Саме цим можна пояснити численні передбачення, які ми знаходимо на сторінках науково-фантастичних творів і які одне за одним втілюються у життя. Наукова фантастика – різновид фантастичної літератури, заснований на припущенні раціонального характеру, згідно з яким надзвичайне (небувале, навіть, здавалося б, неможливе) у творі моделюється відповідно до законів природи, за допомогою наукових відкриттів або технічних гаджетів, що не суперечать природничо-науковим поглядам, які прийняті на час написання науково-фантастичного тексту. Зв'язок науки та наукової фантастики виявляється насамперед у впливі наукових методів на підхід фантастики до дійсності. Ситуації, створювані науковою фантастикою, не повинні суперечити логіці матеріального світу, розвиток сюжету має бути підпорядкованим вихідному науково-фантастичному припущенню, зробивши яке письменник не виходить за його рамки.

Образ як близького, так і далекого майбутнього у письменників-фантастів дуже різниться. Проте домінантним є погляд, який робить наголос на ролі науково-технічного прогресу. Часто його показують як головний засіб

вирішення соціальних проблем. Втім, існує і протилежна думка. Деякі письменники віщують швидку загибель людської цивілізації, кінець життя на планеті як такого.

На нашу думку, бачення ролі техніки та знання як такого у науково-фантастичній літературі розгортається, як правило, у двох напрямках: технопесимістичному та технооптимістичному. Кожна з цих тенденцій має свою історичну тяглість. Ще в грецькій міфології знаходимо технопесимістичний міф про Прометея, який навчив людей користуватися знаряддями праці та дав їм вогонь, за що був покараний Зевсом, а люди отримали ящик Пандори, тобто всі біди та нещастя світу. Тобто знання несе не лише певне благо, а й горе. Спричиняє біди знання й у міфі про Ікара та Дедала. Тут вже не боги карають людину, а сама людина постраждала від винаходу. У таких індіанських народів як лакандони, сіону, напо та інших є міф про походження землеробства, в якому бог навчає людей вирощувати злаки, але земля стає погано придатною для землеробства, її необхідно тяжко обробляти, аби щось зростити. Технооптимістичний, натомість, давньоєгипетський міф про бога Тота, що навчив людей писемності, медицині, астрономії та математиці.

Одним з перших випадків моделювання у науковій фантастиці негативних наслідків застосування технічних засобів є, без сумніву, «Франкенштайн, або сучасний Прометей» Мері Шеллі. Роман розповідає про експеримент Віктора Франкенштайна, який створив квазілюдську істоту з частин тіла померлих людей. Франкенштайн, злякавшись створеної істоти, втік від нього, і той, залишившись зі світом сам на сам, став монстром не лише зовні, але й психологічно, прагнучи помститись творцю за свою долю. Ідея «Франкенштайна» народилась у письменниці завдяки сновидінню, в якому вона побачила огидний привид, що завдяки роботі потужних двигунів зберігав ознаки життя. Коріння цього сну було у нічних бесідах з її чоловіком, П. Шеллі, Байроном та Джоном Полідорі. Вони обговорювали новітні віяння у науці, Дарвіна, свої експерименти та надприродне. Ідея Мері Шеллі була заснована на найновіших винаходах її часу, зокрема – електриці.

Скепсис стосовно майбутнього та ролі техніки у цьому майбутньому зокрема, знаходимо ще у одного славетного письменника-фантаста, Герберта Уеллса. Як відзначає англійський фантаст та літературознавець Б. Олдісс, «його скептична думка про сьогоднішнє і його песимістичний погляд на майбутнє людства – і життя на Землі – були викликом для більшості поширених тоді затишних ідей прогресу, а також нового імперіалізму». [15, с. 146].

Яскравим вираженням поглядів цього письменника стосовно майбутнього став перший написаний ним роман, «Машина часу» (1895 р.). Це історія Мандрівника, вченого, що створив машину часу та перемістився у 802801

рік. Світ майбутнього зображено у антитопічному дусі, людство деградувало і перетворилось на два мало схожих одне на одне види: витончених безтурботних елоїв і морлоків, схожих на людиноподібних павуків. Елої втратили всі набуті тисячоліттями знання та зазнали моральної деградації (так вони не зважають на одноплемінницю Уїну, коли та тоне, і не намагаються їй допомогти). Жителі підземель мороки перетворились на безжальних людодідів, хоч і зберегли певний технічний розвиток.

До негативних наслідків призвело втручання науки у природу в романі Г. Уеллса «Острів доктора Моро». Цей фантастичний роман англійського письменника був написаний в 1896 році. Він розповідає про вченого-фізіолога Моро, що займається експериментами з перетворення тварин на людиноподібних істот. Зрештою Моро гине у боротьбі з жінкою-пумою, а створені ним нещасні істоти дичавіють.

Ще одним характерним прикладом гнітючих наслідків прогресу та технологій є роман Г. Уеллса «Невидимець», написаний в 1897 році. У романі йде мова про геніального вченого Гриффіна, спеціаліста з фізики, хімії та медицини, який знайшов спосіб стати невидимим. За допомогою своєї нової властивості Гриффін переважно займається грабунками, а згодом вирішує захопити владу, проте гине від рук розлюченого натовпу. [12]

Є у історії наукової фантастики й набагато позитивніші погляди на взаємовідносини людини та техніки. Чудовим прикладом такої позиції може стати роман Едварда Елліса «Парова людина з прерій» (1868 р.). У ньому розповідається про пригоди Джоні Брейнерда, молодого винахідника, якого автор порівнює з Ісаком Ньютоном. Цей п'ятнадцятирічний хлопчина створює людиноподібну парову машину і мандрує нею преріями Америки разом з шукачами золота Бікнелом, Ітаном та Мікі. Ідею парової людини хлопчику подала його прийомна матір. Машина «була десять футів у висоту [...] Обличчя зроблене з заліза, пофарбоване в чорний, на ньому пара страшних очей і величезний усміхнений рот. Ніс використовувався як свисток. Паровий котел містився там, де у людини груди, та у великому рюкзаку на плечах та спині». [14]

Прикладом позитивного бачення майбутнього можна назвати твір Едварда Беллами «Майбутнє століття» (1888 р.). Едвард Беллами – відомий в Америці політичний мислитель соціалістичного спрямування, автор фантастичних романів. Головний герой книги, Джуліан Уест, заснув летаргічним сном наприкінці XIX століття і прокинувся лише у 2000 році. Доктор Літ розповідає йому про зміни у суспільстві. Світ роману – це чудове, розвинуте суспільство, у якому технології працюють на користь людини. Серед мінусів цього художнього варіанту майбутнього – надмірна механістичність та

регламентованість. [1] Цікавим є те, що у романі «Майбутнє століття» вперше висунуто ідею кредитних карт, яка зараз широко реалізована банками.

Відзначимо, що нерідко і технопесимістичний, і технооптимістичний погляди знаходимо у творчому здобутку одного письменника. Наприклад, у творчості Жуль Верна. Б. Олдісс відзначає, що у ранніх романах цей видатний письменник «святкує прогрес людства». [15, с. 131] Проте згодом, як відзначає Б. Олдісс, «тон романів змінюється, атмосфера стає похмурішою. Пізніші романи, замість супер-човнів, засмічуються сатанинськими містами, такими як Стахлстад, Блекленд, Мільярд Сіті. Навіть хоробрі вчені демонструють ознаки деградації, ексцентричності, сліпоти». [15, с. 131]

Прикладом такої зміни поглядів Жуль Верна може бути образ головного героя роману «Робур Завойовник» (1886). Робур – інженер, який сконструював літальний апарат, важчий за повітря. На багатоповерхівках та гірських вершинах він встановлює прапори на знак того, що почалась ера підкорення повітряного простору. У цьому творі Робур – доброзичливий герой, закоханий у аеронавтику. [4] Та пізніше Робур з'являється у іншій книзі Жуль Верна, «Володар світу», що була написана вже у 1902–1903 рр. У романі описується подальша доля героя – і він уже не винахідник, а диктатор – сила, яку його надала техніка, змінила його. [2]

Песимістично замальовується Париж майбутнього у геніальному провісному творі Жуль Верна «Париж у ХХ столітті». У творі зображено численні досягнення науки майбутнього. Це і машини з двигунами внутрішнього згоряння, що працюють на газу, і «електричні канделябри» на вулицях, пристрій, схожий на ксерокс тощо. Цікавий образ ажурної вежі, що височить над Парижем, нагадуючи сучасному читачеві Ейфелеву вежу. Та люди ХХ століття залишилися такими ж соціально незахищеними, як і у ХІХ ст. Головний герой, юнак Мішель, творча особистість, проте в суворому світі майбутнього його здібностям не знаходиться застосування. Кохану Мішеля виселяють з будинку, а сам він гине від холоду. ХХ століття у цій книзі Жуль Верна постає як антиутопічна епоха, в якій матеріалістичне перемогло духовне.

Як бачимо, технопесимістичний і технооптимістичний напрями виразно наявні у літературі. Зазначимо, що у «серйозній» фантастиці якщо не домінує, то займає сильну позицію пересторога перед технікою. Підлаштовуючи світ під себе, створюючи такі умови, у яких можна почуватись виключно комфортно, людина завдала природі Землі (та й самій собі) чималого удару, що відобразився у так званих «глобальних проблемах сучасності». Серед них екологічна катастрофа, породжена неконтрольованим та не прорахованим втручанням людини у біосферу, забрудненням навколишнього середовища. Поряд з екологічною існує демографічна проблема, гонка озброєнь, хвороби

тощо. Всі ці проблеми, що більшою чи меншою мірою є наслідком некерованого втручання людини у біосферу, широко осмислюються та описуються науково-фантастичною літературою.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Беллами Э. Будущий век. / Э. Беллами. [пер. с англ. Л. Гей] – СПб.: 1891. – 172 с.
2. Верн Ж. Властелин мира. [Электронный источник] / Ж. Верн. – Режим доступа: <http://lib.ru/>
3. Верн Ж. Париж 100 лет спустя (Париж в XX веке) [Электронный источник] / Ж. Верн. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/>
4. Верн Ж. Робур-завоеватель. Властелин мира. [Электронный источник] / Ж. Верн. – Режим доступа: <http://lib.ru/>
5. Кагарлицкий Ю. Что такое фантастика? / Ю. Кагарлицкий. М. 1974, – 346 с.
6. Лахман Р. Дискурсы фантастического. / Р. Лахман. [пер. с нем. Н. Борисовой]. – М.: НЛЮ. – 384 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Литературная энциклопедия терминов и понятий. / [гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин]. – М.:НПК Интелвак, 2001. – 799 с.
9. Тульчинский Г.Л. Тело свободы. / Г. Л. Тульчинский. – СПб: Алтея, 2006. – С. 196-424.
10. Уэллс Г. Машина времени. [Электронный источник] / Г. Уэллс. – Режим доступа: <http://lib.ru>
11. Уэллс Г. Остров доктора Моро. [Электронный источник] / Г. Уэллс. – Режим доступа: <http://lib.ru>
12. Уэллс Г. Человек-невидимка. [Электронный источник] / Г. Уэллс. – Режим доступа: <http://lib.ru>
13. Шелли М. Франкенштейн, или Современный Прометей [Электронный источник] / М. Шелли. – Режим доступа: <http://lib.aldebaran.ru/>
14. Эллис Э. Паровой человек в прериях. [Электронный источник] / Э. Эллис. – Режим доступа: <https://sites.google.com/>
15. Aldiss B.W., Wingrove D. Trillion Year Spree: The History of Science Fiction. – NY: Atheneum, 1986. – 639 pp.

**Шкуров Е.**, асп.,  
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка

*В статті пропонується виділити два русла реєпції техніки і знань в науко-фантастическій літературі. Це технооптимістическе і технопесімістическе вченья их впливья на челоуечество, которые находит воплощение в многочисленных образах, темах и мотивах. Гипотеза проиллюстрирована на произведениях XIX – начала XX столетия, в частности – романах М. Шелли, Г. Уэллса, Ж. Верна и т. д.*

**Ключевые слова:** фантастика, научная фантастика, техника, технооптимизм, технопесімізм.

**Shkurov E.**, post-graduate student,  
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

*In this article I propose to distinguish two trends of reception technology and knowledge in science fiction literature. This are technooptimism and technopessimism as visions of the role of the impact of science and technology upon humanity, which are embodied in numerous images, themes and motifs. The hypothesis is illustrated in the works of XIX – early XX century, in particular – novels of M. Shelley, H. G. Wells, J. Verne, etc.*

**Keywords:** fantasy, science fiction, technics, technooptimism, technopessimism.

УДК 821.161.2 Ю. Дрогобич : Т. Шевченко

**Щелкунова О.**, студ.,  
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

## РЕНЕСАНСНИЙ ПОЕТ ЮРІЙ ДРОГОБИЧ І РОМАНТИК ТАРАС ШЕВЧЕНКО

*Стаття присвячена аналізу рис життєвого і творчого шляху двох визначних письменників доби Ренесансу та Романтизму – Юрія Дрогобича і Тараса Шевченка, виокремленню спільних і відмінних характеристик і їх зіставленню. Особливу увагу приділено твору «Прогностична оцінка 1483 року» Ю. Дрогобича.*

**Ключові слова:** Юрій Дрогобич, Тарас Шевченко, «Прогностична оцінка 1483 року», антропоцентризм, християнство, Ренесанс, Романтизм.